

Prosecký, Jiří

Archa jako "imago mundi"

Religio. 2006, vol. 14, iss. 2, pp. [193]-207

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125172>

Access Date: 12. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Archa jako „imago mundi“

Jiří Prosecký

Je mi k smíchu, když vidím, jak mnozí lidé již nakreslili obvod země a nikdo to neudělal tak, aby to mělo nějaký smysl. Kreslí, jak okolo země teče Ókeanos, a země je při tom kulatá, jako by ji nakreslili kružítkem ...

(Hérodotos, *Dějiny* IV,36)

Příběh potopy, jenž je zaznamenán v *První knize Mojžíšově* (Gn 6-8) Starého zákona, je nepochybně všeobecně velmi dobře znám. Vypráví se v něm, že Hospodin, pohoršen zvráceným chováním lidského pokolení, se je rozhodl vyhladit s výjimkou jediného spravedlivého a bezúhonného Nóa-cha, jemuž se zjevil a přikázal, aby si vystavěl schránu, v níž se ze všeobecné potopy zachrání pouze on spolu s nejbližšími příslušníky své rodiny a zástupným párem jednoho každého živočicha obývajících zemi. Pasáž, která nás v této souvislosti obzvláště zajímá, zní v „Novém překladu Písma svatého“ takto:

Udělej si schránu z goferového dřeva, uděláš komůrky v schráně a vysmolíš ji uvnitř i zvenčí smolou. A uděláš ji takto: Tři sta loktů bude délka schrány, padesát loktů její šířka a třicet loktů její výška. Uděláš světlík v schráně a shora až na loket jej ukončíš. Vsadíš i dveře do boku schrány. Uděláš v ní spodní, druhé i třetí patro.¹

Spásný objekt, který měl Nóa-ach vystavět, je v hebrejském textu nazýván slovem *těbā* „schrána, truhla“, v ekumenickém překladu též „archa“. Tento výraz se vyskytuje v kontextu Starého zákona ještě jen v *Ex* 2,3,5, kde označuje opět spásný předmět, „ošatku“, do níž byl po svém narození vložen Mojžíš a zanechán v rákosí při břehu Nilu.

Goferovým dřevem je zřejmě míněno dřevo „smolnaté“. Domnívám se, že výraz *gōfer*, který se vyskytuje ve Starém zákoně pouze na tomto místě ve spojení *‘ašē gōfer*,² je třeba, stejně jako i slovo *kōfer* „smůla“, odvozovat od semitského kořene *kpr* a hledat souvislost s akkadským substantivem *kupru* „živice, smůla“.³

1 Gn 6,14-16 (*Starý zákon. Překlad s výkladem: První kniha Mojžíšova. Genesis*, Praha: Kalich 1978, 58).

2 Viz *Wilhelm Gesenius' Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Leipzig: F. C. W. Vogel 1895, 154.

3 Viz k tomu stávající akkadské slovníky: Wolfram von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch...* I: A-L, Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1965, 509; *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago...* VIII: K, Chicago: Oriental Insti-

Udávané rozměry schrány napovídají, že měla mít podobu kvádrů o délce přibližně 150 m, šířce 25 m a výšce 15 m (při přepočtu lokte na metrický systém) a prozrazují zaujetí číselnou symbolikou, především číslicí 60, která sehrávala důležitou úlohu v šedesátinné soustavě používané v mezopotamské matematice a příležitostně i v Bibli.⁴

Schrána měla být pečlivě vysmolená, uvnitř opatřena komůrkami a rozdělena na tři patra (příslušná věta však není zcela jasná, slovo „patro“ je doplněno v zájmu jejího lepšího pochopení), opatřena světlíkem a dveřmi.

Takto rozměrný objekt tvaru kvádrů je ovšem k plavbě zcela nevhodný, nemluvě o technických potížích s jeho konstrukcí. Přesto se setkáváme s poněkud úsměvnými údaji o „výtlaku“ podobného „korábu“ (43.300 tun),⁵ s jeho srovnáním například s anglickou lodí *Mayflower*, jež byla dlouhá jen asi 27,5 metru,⁶ apod. Mnohem zajímavější a pozoruhodnější ovšem je, že až do 4. stol. n.l. nebyla Nóachova „schrána“ ikonograficky znázorňována v podobě lodi.⁷ Nasvědčuje to skutečnosti, že byla zřejmě chápána spíše jako objekt symbolický než jako skutečné plavidlo, i když se v jejím popisu mísily prvky reálné (dřevo, smůla) s prvky fiktivními (obrovský kvádr). Ve Starém zákoně evidentní řešení tohoto problému neznáme; musíme se proto porozhlédnout v jeho „okolí“.

Je známým a nepopíratelným faktem, že celá řada motivů a témat vyskytujících se v Bibli je doložena i v mnohem starších klínopisných textech pocházejících ze starověké Mezopotámie, především v textech akkadských (resp. babylónsko-asyrských). Ponechejme stranou otázku, zda se jedná o výpůjčky, nebo zda je třeba tento jev připsat na úkor společného semitského základu obou kulturních okruhů. Stejně jako se s příběhem o potopě setkáváme v Bibli, nacházíme ho i v mezopotamské literární tradici, nejen v podání akkadském, ale dokonce i ve starším znění sumerském, i když se zdá, že téma potopy se v sumerské literární tradici objevilo relativně pozdě, teprve začátkem 2. tisíciletí př.n.l. Sumerský literární text zmiňující potopu se tak dochoval na jedné tabulce pocházející z mezopotamského města Nippuru, kterou lze s největší pravděpodobností datovat do pozdního starobabylónského období (snad 17. stol. př.n.l.). Nechci

tute – Glückstadt: J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung 1971, 553-555; Jeremy Black – Andrew George – Nicholas Postgate (eds.), *A Concise Dictionary of Akkadian*, (Arbeiten und Untersuchungen zur Keilschriftkunde 5), Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1999, 168.

4 Lloyd R. Bailey, „Noah’s Ark“, in: David Noel Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* IV: K-N, New York: Doubleday 1992, 1131.

5 Jack P. Lewis, „Flood“, in: David Noel Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* II: D-G, New York: Doubleday 1992, 798-803: 799.

6 L. R. Bailey, „Noah’s Ark...“, 1131.

7 J. P. Lewis, „Flood...“, 803.

a nebudu se zde tímto textem podrobněji zabývat.⁸ S ohledem na předmět naší studie nás zajímá pouze pasáž zmiňující plavidlo, které posloužilo k záchraně sumerského protagonisty potopy jménem Ziusudra (tj. „život dlouhých dnů“), legendárního panovníka sumerského města Šuruppaku:

- V Když sedm dnů a nocí sedm
potopa zaplavovala sumerskou krajinu
5^{*} a bouře zlé zmítaly korábem na vlnách vzedmutých,
tu objevil se Utu a ozářil paprsky nebesa i zemi.
Ziusudra otevřel příklop ve veliké lodi
a světlo silného Utua paprsky svými proniklo dovnitř.⁹

Tam, kde sumerský text hovoří o plavidle, uvádí sumerské slovní spojení ^{giš}má-gur₄-gur₄ s významem „veliká loď“; sumersky ^{giš}má, akkadsky *eleppu* „loď“; sumersky gur₄, akkadsky *rabû* „velký“,¹⁰ slovní spojení běžně se vyskytující i v jiných souvislostech. Otázku spásného plavidla tedy řeší velmi realisticky.

Příběh potopy se v mezopotamské literární tradici dále objevuje v tzv. „Mýtu o Atrachasisovi“, rozsáhlé literární skladbě dochované fragmentárně v mnoha verzích od znění starobabylónského ze 17. stol. př.n.l. až po tzv. standardní babylónskou verzi tradovanou do 2. poloviny 1. tisíciletí př.n.l. Mýtus počíná líčením společenství bohů, zmítaného vnitřními sváry podněcovanými nespokojeností některých z nich nad nutností konání vysilující roboty, přes stvoření prvních lidí, jejich služebníků, několika pokusů o vyhlazení příliš hlučného a činorodého lidského pokolení, které vyústí v jeho zničení potopou, záchranu protagonisty Atrachasisa (tj. „přemoudrého“), a nastolení nového řádu, regulátoru nekontrolovaného lidského množení. Opět, aniž bychom chtěli a mohli zabíhat do podrobností,¹¹ se budeme věnovat pouze pasážím relevantním pro náš předmět.

8 Zájemce odkazují na jeho český překlad a doprovodnou studii (*Epos o Gilgamešovi*, přel. Jiří Prosecký, Blahoslav Hruška a Marek Rychtařík, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003, 246-255), případně na kritické vydání textu s anglickým překladem (Miguel Civil, „The Sumerian Flood Story“, in: Wilfred George Lambert – Alan R. Millard, *Atra-hasīs: The Babylonian Story of the Flood ... with the Sumerian Flood Story by Miguel Civil*, Oxford: Oxford University Press 1969, 138-145) či internetovou textovou edici („The Flood Story“, <<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>>).

9 Překlad B. Hruška, viz *Epos o Gilgamešovi...* 2003, 254.

10 Viz sumerský slovník na internetové adrese: <<http://psd.museum.upenn.edu/epsd/index.html>>.

11 Čtenáře odkazují na český překlad „Mýtu o Atrachasisovi“ (*Mýty staré Mezopotámie: Sumerská, akkadská a četitská literaturá na klínopisných tabulkách*, přel. Blahoslav Hruška, Lubor Matouš, Jiří Prosecký a Jana Součková, (Živá díla minulosti 83), Praha: Odeon 1977, 151-175), kritické vydání textu (Wilfred George Lambert – Alan R. Millard, *Atra-hasīs: The Babylonian Story of the Flood ... with the Sumerian Flood Story*

Ve starobabylónské verzi mýtu bůh Enki, shovívavý stvořitel lidstva, jenž chce lidské sémě zachovat alespoň v osobě Atrachasisa a jeho nejbližších, dává svému chráněnci v čase před nadcházející potopou následující pokyn:

- Strhni dům, postav loď,
odvrhni majetek,
uchovej život!
25 (Ta) loď, kterou postavíš,
[ať] shod[ná je její šířka i délka!]
[...]
[... jak] obvod [...]
Zastřeš ji jako Apsú,
30 ať Slunce nevidí dovnitř!
Nechť zakryta je nahoře i dole
(a) výstroj ať je pevná!
Ať hustá je smola, učiň (ji) odolnou!¹²

Bůh Enki tedy přikazuje Atrachasisovi postavit odolnou loď (akkadsky *eleppu*), jež má být shora i zdola pečlivě uzavřena a utěsněna hustou smůlou (akkadsky *kupru*), aby dovnitř, stejně jako do Apsú, chtonické sféry boha Enkiho tvořené spodními vodami, nepronikl ani sluneční paprsek. Vzhledem k tomu, že řádky 26-28 starobabylónské verze „Mýtu o Atrachasisovi“ jsou značně poškozené a doplněné (ř. 26) podle znění textu „Eposu o Gilgamešovi“ (XI,30) nebo (ř. 28) podle novoasyrské verze z Nive (III(?) 2’),¹³ nelze mít absolutní jistotu o jejich obsahu.

Stejnou situaci líčí středobabylónský fragment z Nippuru těmito slovy:

- [...] postav velkou loď,
[...] nechť její stavba je z dobrého rákosu!
[...] nechť je to loď převeliká, nechť jmenuje se ‘Ochránkyně života’!
[...] střechou pevnou (ji) zakryj!¹⁴

by Miguel Civil, Oxford: Oxford University Press 1969) a nejnovější anglický, francouzský a německý překlad (Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature* I, Bethesda: CDL Press 1993, 158-201; Jean Bottéro – Samuel Noah Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l’homme: Mythologie mésopotamienne*, Paris: Gallimard 1989, 527-564; *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* III,4: *Weisheitstexte, Mythen und Epen*, přel. Karl Hecker, W. G. Lambert, Gerfrid G. W. Müller, Wolfgang von Soden a Ahmet Ünal, [Mythen und Epen 2], Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 1994, 612-645).

- 12 Viz III. tabulku, 22-33 (*Mýty staré Mezopotámie*..., 168-169; W. G. Lambert – A. R. Millard, *Atra-hasīs*..., 88-89).
- 13 K podrobnostem textové rekonstrukce viz nejnověji Dahlia Shehata, *Annotierte Bibliographie zum altbabylonischen Atramhasīs-Mythos Inūma ilū awilum*, (Göttinger Arbeitshefte zur altorientalischen Literatur 3), Göttingen: Seminar für Keilschriftforschung 2001, 134-136.
- 14 Viz Revers 6-9 (W. G. Lambert – A. R. Millard, *Atra-hasīs*..., 126-127; viz k tomu *The Assyrian Dictionary*... XIII: Q, 1982, 87).

Na rozdíl od starobabylónské verze tu shledáváme několik odlišností. Atrachasis má sice postavit loď, tentokrát ovšem „loď velkou“ (*eleppu rabītu*) z „dobrého rákosu“ (*qanû tābu*), – v předchozí starobabylónské verzi nebylo o stavebním materiálu lodi ani zmínky – jež je označována stejným sumerským výrazem (⁸šmá-gur-gur) jako plavidlo v dřívě již zmíněném sumerském příběhu o potopě, a nadto se jí má ještě dostat jména „Ochránkyně života“ (*nāširat napištim*).

Fragmentární novoasyrská verze z Ninive pak nepřináší nic podstatného:

[,...] nechť [...]
 [...] jak obvod [...]
 Ať hustá je [smola] nahoře i [dole,]
 [...] utěšni [lod!]¹⁵

V zájmu úplnosti shromážděných pramenů, i když tím vědomě vybočujeme z chronologického řádu, musíme alespoň stručně zmínit podání Béróssa, babylónského kněze, autora řeckého spisu *Babylóniaka* ve třech knihách. Béróssos ho věnoval Antiochu I. Sótérovi (281-261 př.n.l.), druhému panovníkovi dynastie Seleukovců, pod jejíž mocí se po smrti Alexandra Velikého Mezopotámie ocitla. Béróssovo dílo, jež bylo zřejmě sepsáno na základě spolehlivých klínopisných pramenů, chtělo poskytnout novým řecko-makedonským vládcům Mezopotámie přístupné poučení o dávné a slavné minulosti této země. Dochovalo se však pouze v citátech u jiných starověkých autorů, Alexandra Polyhistóra, Iosepha Flavia, Abydény, Eusebia z Kaisareie a dalších. V knize druhé, části pojednávající o potopě, se praví:

Xisúthrovi¹⁶ se ve snu zjevil Kronos¹⁷ a prozradil mu, že patnáctého dne měsíce Daisia¹⁸ potopa zahubí veškeré lidstvo. Proto Xisúthrovi nařídil, aby ... zbudoval loď a vstoupil na ni se svou rodinou a nejbližšími přáteli; ... Xisúthros poslechl a vystavěl loď, která měla délku pěti stadií¹⁹ a šířku dvou stadií.²⁰

15 Viz III.(?) tabulku, 1'-4' (W. G. Lambert – A. R. Millard, *Atra-hasīs...*, 128-129; *Mýty staré Mezopotámie...*, 169).

16 Xisúthros, pořečtená forma jména Ziusudry, sumerského hrdiny potopy.

17 Kronos, řecký bůh, jehož Béróssos ztotožnil s Enkim/Eou, zřejmě proto, že Enki/Ea byl v babylónské mytologii pokládán za otce boha Marduka, hlavního boha města Babylónu, stejně jako byl bůh Kronos v řecké mytologii pokládán za otce boha Dia, jehož Béróssos zase ztotožnil s Mardukem.

18 Daisios, makedonský měsíc odpovídající babylónskému měsíci Ajjaru, druhému měsíci babylónského kalendáře, našemu dubnu-květnu.

19 Délka jednoho stadia odpovídá přibližně 180 m.

20 Josef Landergott, „Béróssos“, *Nový Orient* 36/4, 1981, 117-119; srov. Stanley M. Burstein, *The Babyloniaca of Berossus*, (Sources and Monographs: Sources from the Ancient Near East I,5), Malibu: Undena Publication 1978, 20-21; viz též *Epos o Gilgamešovi*, přel. Lubor Matouš, Praha: Československý spisovatel 1976, 130-131.

Ani tento Béróssův text, který se zřejmě, s ohledem na jméno svého hrdiny, opírá spíše o sumerské než akkadské prameny, nepřináší nic podstatně nového, s výjimkou fantastických údajů o rozměrech (přibližně 900 x 360 m) Xisúthrova pravidla.

Množství nových a pozoruhodných informací je však obsaženo v textu XI. tabulky tzv. standardní babylónské verze „Eposu o Gilgamešovi“. Obecně se předpokládá, že příběh potopy byl do standardní babylónské verze „Eposu o Gilgamešovi“ převzat z „Mýtu o Atrachasisovi“. V eposu je příběh však líčen v přímé řeči ústy Úta-napištiho (snad „nalezl život“), člověka z města Šuruppaku, syna Ubár-Tutua, jenž přežil potopu a jemuž bohové darovali věčný život. Ten ho vypráví Gilgamešovi, který doputoval až k němu po dlouhé a strastiplné cestě za hledáním věčného života a v útěku ze strachu před smrtí, který se ho zmocnil, když byl svědkem skonu svého věrného přítele Enkidua. Příběh měl Gilgamešovi ozřejmit marnost jeho snažení a ukázat, že výsada věčného života, již bohové poskytlí Úta-napištimu, nemůže být udělena nikomu jinému, neboť podobné okolnosti, k nimž došlo v souvislosti s potopou, již nikdy nenastanou.²¹ Úta-napišti nejprve opakuje pokyn, kterého se mu dostalo od boha Ey (Ea, akkadská podoba jména sumerského boha Enkiho), a posléze líčí výslednou podobu lodí, již zbudoval s pomocí ostatního obyvatelstva svého města během pěti dnů:

30 ,(Ta) loď,²² kterou postavíš,
 ať stejné má (všechny) své rozměry,
 ať shodná je její šířka i délka,
 zastřeš ji jako Apsú!’

...

Pátého dne jsem hotovu měl podobu její.

(Jednomu) poli²³ (roven byl) její obvod,

(do výše) jednoho sta a dvaceti loktů²⁴ se tyčily její boky,

21 K „Eposu o Gilgamešovi“ viz český překlad (*Epos o Gilgamešovi... 2003*) a nejnovější kritickou edicí textu s anglickým překladem (Andrew R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts I-II*, Oxford: Oxford University Press 2003).

22 V textu je použito sumerské slovo ^{gi8}má, jehož akkadským ekvivalentem je výraz *elep-pu* „loď“.

23 V akkadském textu *ikû* (1.IKU), doslova „pole“, jednotka plochy o rozměrech 60 x 60 metrů, tj. 3600 m². Jean-Jacques Glassner se domnívá („L’Etemenanki, armature du cosmos“, *N.A.B.U.: Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, 2002, 32-34: 34), že jednotka *ikû* je zde odvozena od tzv. „velkého lokte“ (1 „loket“ [*ammatu*] ≈50 cm; 1 „velký loket“ [*ammatu rabûtu*] ≈75 cm), tzn., že obvod lodí činil 90 x 90 m a vymezoval plochu o velikosti 8100 m².

24 V akkadském textu *10 nindanâ* (NINDAN), doslova „10 prutů“; jednotka délky „prut“ má 12 loktů, přibližně 6 m. J.-J. Glassner se opět domnívá („L’Etemenanki...“, 34), že jednotka *nindanu* je zde odvozena od tzv. „velkého lokte“ (viz předcházející poznámku), tzn., že její velikost činila v přepočtu na metrický systém přibližně 9 m.

- sto dvacet loktů²⁵ měřil též horní okraj.
 60 (Tak) jsem tvar její navrhl a nakreslil.
 Opatřil jsem ji šesti patry,
 rozdělil (tak) na sedm částí,
 vnitřek (každé) rozdělil na devět částí.
 Doprostřed ní jsem zatloukl kolíky²⁶ v podpalubí,
 65 prohlédl kormidlo a doplnil výbavu.
 Tři²⁷ sary²⁸ smoly²⁹ jsem do pece nalil,
 ...
 Se slun[ce východem] začal jsem smolit,
 [před] slunce západem loď byla hotova.
 [...] obtížné bylo,
 na skluzu trámy jsme přenášeli seshora dolů,
 80 [až ... veš]la ze dvou třetin.³⁰

Z textu XI. tabulky standardní babylónské verze „Eposu o Gilgamešovi“ tedy vyplývá, že Úta-napištiho loď měla tvar ideálního geometrického tělesa, krychle, o rozměrech 120 x 120 x 120 loktů, což při přepočtu na metrický systém činí přibližně 60 x 60 x 60 m (nebo 90 x 90 x 90 m, v závislosti na tom, je-li za základní délkovou míru brán „loket“ [*ammatu*] či „velký loket“ [*ammatu rabītu*]).³¹ Uvnitř bylo toto obrovské těleso ve směru vertikálním rozděleno šesti patry na sedm částí a každá z těchto sedmi částí byla pak ve směru horizontálním rozdělena na devět částí, tedy na jakousi čtvercovou síť (3 x 3) s jednou částí centrální obklopenou kolem dokola osmi částmi. (Pro názornost bychom celé těleso mohli popsat jako jakousi obrovskou „Rubikovu kostku“.) Stejně jako v případě Nóachovy schrány platí i zde, že podobný objekt byl k plavbě zcela nevhodný (i když byl opatřen jakýmsi „vodními kolíky“, kormidlem a další výbavou) a jeho konstrukce z technického hlediska nepředstavitelná. Obraz krychle, jejíž jedna strana se přinejmenším rovná výšce Petřínské rozhledny, je ab-

25 V akkadském textu *10 nindānā* (NINDAN), doslova „10 prutů“, viz předcházející poznámku.

26 Doslova „vodní kolíky“, sumersky ^{gis}gagmeš ameš. Jejich funkce je nejasná. Snad mohly sloužit k utěsnění otvorů, jimiž po vytažení plavidla na souš vytekla tzv. „podpalubní voda“.

27 Textová varianta: Šest.

28 Sar, řecky *sáros*, výpůjčka ze sumerštiny, ŠÁR, akkadsky *šār*; *šāru*, číslovka 3600. Nejvyšší číslovka sumerské šedesátinné soustavy; označení nesmírně velkého, blíže neurčeného množství.

29 Akkadsky: *kupru*.

30 Viz XI. tabulku, 28-31, 57-66, 76-80 (A. R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic...*, 704-709; *Epos o Gilgamešovi...* 2003, 167-169).

31 Za těchto okolností, jak dále uvidíme, by rozměry Úta-napištiho lodi přesně odpovídaly základním rozměrům babylónského zikkurratu Etemenanki (v obou případech délka 90 m, šířka 90 m, výška 90 m).

surdní; vysmolit podobný objekt během jediného dne a spustit ho po trámovém skluzu na vodu pak zhola nemožné.

Je tedy zřejmé, že Úta-napištiho plavidlo muselo mít jakýsi symbolicko-magický význam. V odborné asyriologické literatuře pro něj existuje několik výkladů. Jeden z nich, vycházející především ze symboliky čísel, předkládá ve své poněkud kontroverzní publikaci francouzský archeolog Jean-Daniel Forest. Těleso ve tvaru krychle pokládá za symbol celistvosti a dokonalosti, lůno, jež dá zrod novému životu. Jeho sedm částí ve směru vertikálním je opět výrazem dokonalosti. Rozdělení vnitřku každé z nich ve směru horizontálním na devět částí o ploše 40 x 40 loktů je výrazem úcty konání boha Enkiho/Ey (číslice 40 je totiž podle mezopotamských učenců symbolickou číselnou hodnotou, která je tomuto bohu přiřazována)³² v jeho úloze stvořitele skrze devět měsíců těhotenství.³³

Pro jiný výklad se musíme obrátit k mysticko-náboženskému textu z 1. poloviny 1. tisíciletí př.n.l. z města Aššuru, který představuje jakousi „mezopotamskou kosmografii“, popis jednotlivých úrovní vesmíru spolu s krátkou charakteristikou každé z nich. (Dochoval se i pozdně babylónský text astronomicko-astrologického obsahu, jehož několik řádek zaznamenává rovněž popis nebeských úrovní, který je v podstatě totožný s aššurským popisem.) V něm stojí psáno:

- 30 Horní nebesa z kamene *luludañitu* (náleží) Anuovi;
 (Bél) tři sta Igiğiù uvnitř přebývat nechal.
 Prostřední nebesa z (modravého) kamene *sangilmud* (náleží) Igiğiùm;
 Bél uvnitř na stupni vysokém,
 na stupni z lazuritu sedí; jantarový(?) knot(?) zažehl tam.
 Spodní nebesa z jaspisu (náleží) hvězdám;
 souhvězdí bohů nakreslil na nich.³⁴
 Uvnitř [pevn]né horní země přízraky lidí tam nechal ulehnout.
 35 [Uvnitř pevn]né prostřední země Eu, otce svého, tam nechal přebývat.
 [...] ... na vzpouru nenechal zapomenout.
 [Uvnitř pevn]né spodní [země] šest set Anunnakù uzavřel tam.
 [...] ... [...] uvnitř jaspis.³⁵

32 Alasdair Livingstone, *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*, Oxford, Clarendon Press 1986, 30: 8 [...] vládce Apsú, pán spodních vod – 40 – Ea. Viz k tomu podrobněji Jean Bottéro, *Nejstarší náboženství: Mezopotámie*, Praha: Academia 2005, 92-94.

33 Viz Jean-Daniel Forest, *L'Épopée de Gilgamesh et sa postérité: Introduction au langage symbolique*, Paris: Éditions Paris-Méditerranée 2002, 174.

34 K představě kamenné nebeské „podlahy“ srov. *Ex* 24,9-10.

35 Viz Wayne Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, (Mesopotamian Civilizations 8), Winona Lake: Eisenbrauns 1998, 3-19; Alasdair Livingstone, *Court Poetry and Literary Miscellanea*, (State Archives of Assyria 3), Helsinki: Helsinki University Press 1989, 100; id., *Mystical and Mythological Explanatory Works...*, 82.

Tento text můžeme s jistou mírou zjednodušení, aniž bychom se zabývali detaily a pokoušeli se identifikovat jednotlivé druhy jmenovaných nerostů, nebo se pozastavovali nad zatím nesrozumitelnými poškozenými řádky, vyložit jako mystický popis šesti úrovní vesmíru od nejvyšší nebeské sféry až po nejhlubší sféru chtonickou. Jsou v něm zmíněna: (1) Horní nebesa, sídlo Anua, nejvyššího boha mezopotamského panteonu (postavení Igigiů, společenství nebeských bohů, je v tomto textu, zřejmě v důsledku smísení dvou různých pramenů, obojetné). (2) Prostřední nebesa, sídlo boha Béla/Marduka, hlavního boha města Babylónu. (3) Spodní nebesa, na něž Běl nakreslil jednotlivá souhvězdí, obrazy bohů. Každá z těchto nebeských sfér je zřejmě ohraničena jakousi „podlahou“ z více či méně průzračného vzácného nerostu. Dále je zmíněna: (4) Pevná horní země (doslova: „pevnost horní země“ [*dan*] *nat eršeti elūti*), kde Běl nechal ulehnout (*ušarbis*) „přízraky lidí“ (*ziqīqī amēlūti*). (5) Pevná prostřední země, tj. Apsú, chtonická sféra boha Enkiho/Ey. (6) Pevná spodní země, tj. vlastní „podsvětí“, sídlo podsvětních bohů Anunnaků.

S ohledem na tento text jeho poslední vydavatel Wayne Horowitz zastává názor, že v Mezopotámii, snad již od 2. poloviny 2. tisíciletí př.n.l., existovala představa o šestivrstvém vesmíru, který se skládal z nebes boha Anua, prostředních nebes, viditelné oblohy, zemského povrchu, Apsú a podsvětí. Jeho ztotožnění „[pevn]é horní země“, kam Běl „nechal ulehnout přízraky lidí“, se zemským povrchem, je ovšem problematické. Sloveso *šurbusu* „nechat ulehnout“ může sice mít význam i „usadit, utábořit“, není však vůbec jasné, proč se tu hovoří o „přízracích lidí“ (*ziqīqī amēlūti*). Podle Horowitze měl autor textu zřejmě na mysli „duchy (resp. duše) v tělech živých lidí obývajících povrch zemský“. Jeho argumentace je však nepřesvědčivá a lexikálně nepodložená.³⁶ Proto se domnívám, že citovaná „kosmografie“ se zabývá pouze sférami, které jsou živým lidským bytostem nepřístupné, a o zemském povrchu, vlastní zemi živých lidí, se nezmiňuje, neboť je pro ni nezajímavá a irrelevantní. „[Pev]ná horní země“ je tak spíše chtonickou sférou vyhrazenou přízrakům zemřelých lidských bytostí; ostatně bůh Běl je „nechal ulehnout uvnitř“ (*ina libbi*), neusadil je na povrchu. Mezopotamský kosmos, symetricky uspořádaný, se tak mohl skládat ze sedmi sfér: tří nebeských (vyhrazených nejvyššímu bohu Anuovi, ostatním nebeským bohům a nebeským tělesům), jedné pozemské (určené lidem) a tří chtonických (vyhrazených přízrakům zemřelých lidí, bohu Enkimu/Eovi a ostatním podsvětním bohům). Takové uspořádání (i když představy zaznamenané v různých textech z různých období se

36 Viz W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography...*, 16-17. Viz též *The Assyrian Dictionary...* XXI: Z, 1961, 60, s citací aššurského textu jako prakticky jediného dokladu pro význam „duše“ coby ekvivalentu akkadského substantiva *zaqīqu*, *ziqīqu*.

mohou navzájem lišit) je pak zcela v souladu s vertikálním rozdělením Úta-napišitiho plavidla, popsáním v „Eposu o Gilgamešovi“.

Zbývá vyřešit otázku, čemu odpovídá devítinásobné horizontální rozdělení jedné každé ze sedmi vertikálních sfér. Ačkoli byl učiněn pokus o výklad tohoto schématu,³⁷ A. George se ve svém komentáři k „Eposu o Gilgamešovi“ k němu vyjadřuje skepticky a konstatuje, že přesný význam číslovky devět v tomto kosmickém vzorci nemůže být zatím objasněn.³⁸ Vzpomeneme-li však tzv. „Babylónskou mapu světa“,³⁹ kterou lze s největší pravděpodobností datovat do konce 8. nebo do 7. stol. př.n.l. (původem snad z Borsippy) a která zobrazuje centrum (kontinent) a osm vzdálených a obtížně přístupných oblastí (*nagû*)⁴⁰ ležících za mořem (*marratu*), které nicméně byly součástí pozemského světa (*kibrât erbetti* „čtyř [světových] stran“), a vezmeme-li v úvahu, že jednotlivé kosmické sféry se sobě navzájem podobaly (jedna byla podobou [*tamšîlu*] a protějškem [*mehretu*] druhé),⁴¹ je zřejmé, že oněch devět oddílů každého patra pravděpodobně odpovídá jednomu centru a osmi periferním oblastem, členění, které snad mohlo vzniknout na základě jemnější prostorové orientace.⁴² Představa o podobné struktuře okolního světa mohla být ostatně dosti stará, neboť již na otiscích pečetí pocházejících z archaické vrstvy z Uru (z tzv. raně dynastického období I, tj. konce 4. a začátku 3. tisíciletí př.n.l.) nacházíme vyobrazení jakési „šachovnice“ o devíti polích (3 x 3) zasazené v kruhu, které zřejmě mělo sloužit k vyjádření členitosti a složitosti prostoru, v němž byla ukotvena lidská existence.⁴³ Úta-napišitiho pla-

37 Jean-Jacques Glassner, „La division quinaire de la terre“, *Akkadica* 40, 1984, 17-34: 19; sumerský mýtus „Enki a Ninchursanga“ vyjmenovává devět zemí, na něž se dělil zemský povrch: Tukriš, Meluchcha, Magan, Marchaši, Mořská země, Země (kočovnických) stanů, Elam, Ur, Dilmun. K vlastnímu mýtu viz český překlad (*Mýty staré Mezopotámie...*, 102-108) a internetovou textovou edici („Enki and Ninhursaga“, <<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>>) s doplňujícím rukopisem z Uru, řádky 49A an.

38 A. R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic...*, 512-513.

39 W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography...*, 20-42; viz též Blahoslav Hruška, „Babylónská mapa světa a mezopotamské představy o Zemi“, *Univerzitní noviny* 9/5, 2002, 50-56.

40 „Do druhé (atd. až osmé) oblasti, kam poputuješ sedm dvouhodin [...]“ *ana šanû/šal-šû/rebîl/hanšû/šeššû/sebîl/šamanî nagû ašar tallaku 7 bêru* [...]; viz W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography...*, 23-25. Akkadský výraz *bêru* „dvouhodina“ je délková míra, vzdálenost, kterou člověk urazí za dvě hodiny, přibližně 10.800 m.

41 Viz *Enûma eliš* IV,141-146 (*Mýty staré Mezopotámie...*, 192; W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography...*, 112).

42 Viz k tomu W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography...*, 193-207, zejm. 206, pozn. 24.

43 Viz k tomu Léon Legrain, *Archaic Seal Impressions*, (Ur Excavations 3. Publications of the Joint Expedition of the British Museum and of the University Museum, University of Pennsylvania, to Mesopotamia), London: British Museum – Philadelphia: Uni-

vidlo se tak jeví být dokonalou miniaturou kosmu v jeho složité trojrozměrné struktuře.

S Úta-napištiho plavidlem je však rovněž srovnáván i Etemenanki (tj. „dům, základ nebes a země“), babylónský zikkurrat (chrámová věž) boha Marduka, jehož rozměry, tj. výška, délka boční strany a délka čelní strany, se podle popisu dochovaného na tabulce (tzv. „Tabulce chrámu Esagil“, babylónského chrámu boha Marduka) pocházející z 83. roku seleukovské éry (tj. 229 př.n.l.)⁴⁴ sobě navzájem rovnaly.⁴⁵ Zikkurrat Etemenanki byl ovšem v té době již v rozvalinách, neboť jeho značně narušenou konstrukci přikázal po svém vítězství nad Peršany Alexandros Veliký odstranit, aby na jeho místě nechal zbudovat stavbu novou, jež by byla zřetelným svědectvím důležitosti hlavního města jeho veleříše. Zamýšlený plán se však již nikdy neuskutečnil. Seleukovská tabulka je nicméně podle svého kolumnu opisem starší předlohy pocházející z města Borsippy. Zikkurrat se v souladu se zněním tohoto textu skládal ze sedmi stupňů různé výšky (1. stupeň 33 m,⁴⁶ 2. stupeň 18 m, 3.-6. stupeň 6 m, 7. stupeň 15 m; celková výška stavby 90 m).⁴⁷ Francouzský badatel J.-J. Glassner vyjádřil domněnku, že jeden ze způsobů záznamu, který udává rozměry základny zikkurratu (60^{su}+60^{su}+60^{su} UŠ 60^{su}+60^{su}+60^{su} SAG „třikrát 60 loktů délka,

versity Museum 1936, Nr. 368, UM 31-16-603, 10. Za tuto myšlenku i bibliograficky odkaz vděčím svému kolegovi Petru Charvátovi.

- 44 Text pocházející z města Uruku je datován na 26. den měsíce Kislímu, 83. roku, když byl Seleukos (II. Kallinikos) králem, tj. 12. prosince 229 př.n.l.
- 45 Text tabulky uvádí rozměry zikkurratu Etemenanki dvakrát s použitím dvou různých metrických systémů, totiž (1) novějšího novobabylónského a (2) staršího kassitského a raně novobabylónského. Výsledek je ovšem vždy stejný. (1) „Rozměry základny Etemenanki ... třikrát 60 loktů délka, třikrát 60 loktů šířka podle lokte *aslu* ... výška je stejná jako délka [a šířka.]“ (Loket *aslu* je roven přibližně 50 cm; rozměry zikkurratu jsou tedy 90 x 90 x 90 m.) (2) „Jinak: rozměry základny Etemenanki ... [10 prutů dél]ka, 10 prutů šířka podle velkého (*arû*) lokte ... délka, šířka a vý[ška podle] velkého (*arû*) [lokte] se navzájem rovnají 10 prutům.“ (Velký [*arû*] loket je roven přibližně 75 cm a délková míra „prut“ [NINDAN] od něho odvozená je rovna přibližně 9 m.) Viz k tomu podrobněji Andrew R. George, *Babylonian Topographical Texts*, (Orientalia Lovaniensia Analecta 40), Leuven: Departement Oriëntalistiek – Uitgeverij Peeters 1992, 109-119, zejm. s. 114: 16-19; 116: 20-24. Viz též Jiří Prosecký, „Vybudojeme si město a věž...“, *Nový Orient* 61/3, 2006, 13-17.
- 46 Udávané rozměry nejnižšího základního stupně: „15 prutů (NINDAN) délka, 15 prutů šířka, 5 a 1/2 prutu výška: (to je) spodní stavba.“ Délková míra „prut“ (NINDAN) je v tomto případě rovna přibližně 6 m. Rozměry základního stupně zikkurratu jsou tedy 90 x 90 x 33 m. Viz k tomu A. R. George, *Babylonian Topographical Texts...*, 116: 37.
- 47 Eckhard Unger, „Babylon“, in: Erich Ebeling – Bruno Meissner (eds.), *Reallexikon der Assyriologie I: A-Bepašte*, Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter 1932, 330-369: 365; viz též podrobněji Eckhard Unger, *Babylon, die heilige Stadt nach der Beschreibung der Babylonier*, Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter 1931, 193-198; A. R. George, *Babylonian Topographical Texts...*, 116: 36-42. Viz též pozn. 45.

tříkrát 60 loktů šířka“),⁴⁸ naznačuje schéma devítinásobného horizontálního členění jeho struktury; v nejvyšším sedmém stupni⁴⁹ se pak podle jeho názoru nacházelo devět částí.⁵⁰ I když se žádný neporušený mezopotamský zikkurrat nedochoval,⁵¹ můžeme předpokládat, že jeho podoba v sobě odrážela složité představy o uspořádání kosmu, či představy povahy astronomické (sedm stupňů zikkurratu bylo rovněž spojováno s pěti planetami [Jupiter, Venuše, Merkur, Saturn, Mars], Měsícem a Sluncem).

Především s ohledem na výše citovaný text XI. tabulky „Eposu o Gilgamešovi“ a text „Tabulky chrámu Esagil“ vyslovil americký badatel S. Holloway názor,⁵² že Úta-napištiho „archa“ měla vlastně podobu zikkurratu, který byl architektonickým ztvárněním prapůvodního kosmického pahorku, jenž se jako první vynořil z počátečního chaosu vod v procesu stvoření světa a odkud posléze do stvořeného prostoru sestupovaly a pronikaly veškeré civilizační dary, jimiž bohové zaopatřili lidstvo. Stejně jako je chrám zárukou, že prostřednictvím cyklických novoročních rituálů se celý svět obnoví k opětnému životu, byla i Úta-napištiho „archa“ prostředníkem, který měl zajistit pokračování existence světa po skončení všeobecné potopy.

48 J.-J. Glassner, „L'Etemenanki...“, 33. Viz k tomu pozn. 45.

49 „4 pruty délka, 3 a 3/4 prutu šířka, 2 a 1/2 prutu výška: (to je) horní svatyně, sedmý <stupeň>, (a) nástavba“ (rozměry: 24 x 22,5 x 15 m); J.-J. Glassner, „L'Etemenanki...“, 34; *The Assyrian Dictionary...* XVII/1: Š, 1989, 109; A. R. George, *Babylonian Topographical Texts...*, 116: 42.

50 J.-J. Glassner, „L'Etemenanki...“, 33; viz též A. R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic...*, 513. Popis nejvyšší části zikkurratu však není zcela jednoznačný. Vyplyvá z něho, že se tam nacházelo šest svatostánků bohů (1. Marduka, 2. Nabúa, 3. Tašmetu, 4. Ey, 5. Nuskua, 6. Anua a Enlila), (7) západní místnost, (8) místnost se schodištěm, (9) ložnice (vztah a samostatná povaha těchto dvou/tří místností není zcela jasná) a (10) dvůr. K textu viz A. R. George, *Babylonian Topographical Texts...*, 116: 25-35; toto poslední textové vydání je zajímavé srovnat s předchozím textovým vydáním: Friedrich Wetzel – Franz Heinrich Weissbach, *Das Hauptheiligtum des Marduk in Babylon, Esagila und Etemenanki*, (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Babylon VII/59. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft), Leipzig: J. C. Hinrichs 1938, 52-55.

51 Nicméně je znám Hérodotův popis babylónského zikkurratu: „Uprostřed chrámu (Dia Béla) stojí pevná věž o základně dlouhé i široké jedno stadion; na této věži stojí druhá věž a další zase na ní a tak dále, až je jich osm. Výstup je na ně upraven zvenčí kolem dokola všech věží. V půli cesty nahoru je přístřeší se sedadly pro odpočinek, kde sedávají a odpočívají ti, kdo vystupují nahoru. Na poslední věži je veliký chrám, v chrámu veliké a krásně prostřené lehátko a vedle něho zlatý stůl.“ (Hérodotos, *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*, přel. Jaroslav Šonka, [Živá díla minulosti 65], Praha: Odeon 1972, I, 181).

52 Steven W. Holloway, „What Ship Goes There: The Flood Narratives in the Gilgamesh Epic and Genesis Considered in Light of Ancient Near Eastern Temple Ideology“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 103, 1991, 328-355.

Vycházejí z uvedené interpretace mezopotamských pramenů Holloway posléze dospívá k závěru, že Nóachova schránka napodobovala idealizovaný Šalomounův chrám, tak jak je popsán v *1 Královské* 6,1-6, i když jeho rozměry (délka 60 loket, šířka 20 loket, výška 30 loket) přesně neodpovídají rozměrům chrámu. Z popisu vidění nového chrámu, který je zaznamenán v *Ezechielovi* 41,1-15, nicméně vyplývá, že to byla budova obdélného půdorysu, jejíž šířka byla větší než výška. V každém případě se však jednalo o stavbu členěnou vertikálně do tří částí, které zřejmě odpovídaly trojvrstevnému kosmologickému členění.

Hollowayovo ztotožnění Úta-napištimho „archy“ se zikkuratem, byť by základní rozměry obou struktur, jak jsme poznamenali výše, byly identické, se ovšem opírá o chybný překlad řádku XI,59 „Eposu o Gilgamešovi“, který definuje rozměr horního okraje Úta-napištimho plavidla (10 NINDAN^{ta.àm} *im-ta-hir ki-bir muh-hi-šá*, doslova: „po deseti prutech se rovnal okraj jejího vrcholku“, tj. „lodi“ *eleppu*, substantivum ženského rodu) a nikoli rozměr okraje jeho základny. Toto pochybení bylo ostatně již velmi záhy podrobeno kritice.⁵³ Hollowayova studie nicméně poukázala na zajímavé souvislosti kosmologických představ, mytologie a chrámové architektury, které se mnohdy mohou dosti složitým a na první pohled ne zcela průhledným způsobem prolínat.

Zdůrazněme však znovu, že Úta-napištimho „archa“ byla ztvárněním představy kosmologické, představy o podobě kosmu, jež byla zřejmě výsledkem složitých esoterických konstrukcí babylónské vzdělané elity. Tyto nauky se začaly v Mezopotámii uplatňovat snad již od 2. poloviny 2. tisíciletí př.n.l., od tzv. doby kassitské, jejich písemná svědectví pak pocházejí především z časů od 1. poloviny 1. tisíciletí př.n.l. až do zániku mezopotamské civilizace jako takové. Příběh potopy dochovaný v textu tzv. standardní babylónské verze „Eposu o Gilgamešovi“, jehož opisy se dochovaly především v Aššurbanipalově knihovně v Ninive (7. stol. př.n.l.), je toho příkladem. V jeho starších podáních náležejících do kontextu „Mýtu o Atrachasisovi“ podobně složitou konstrukci nenalezneme, i když je třeba mít stále na paměti fragmentární stav písemných svědectví, která máme k dispozici. Nemůžeme proto tvrdit, že právě tato kosmologická představa měla ve starověké Mezopotámii jedinou a obecnou platnost. Existující písemné prameny hovoří nejednoznačně a nezhůdká si i protřečí. Představu o struktuře „makrokosmu“ tu však existovaly, i když se měnily podle času, místa či duchovního založení svých tvůrců. Jedna z nich se stala určující pro model „mikrokosmu“ (*imago mundi*) před-

53 Ronald S. Hendel, „The Shape of Utnapishtim's Ark“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 107, 1995, 128-129.

stavovaný Úta-napištiho plavidlem, jež je v XI. tabulce „Eposu o Gilgamešovi“ líčeno jako prostředek spásy lidského rodu ze všeobecné zkázy. Byl-li obraz Nóachovy schrány vytvořen jako symbolická paralela představ o uspořádání všehomíra, nemohou ovšem prameny biblického „okolí“ rozhodnout; odpověď na podobnou otázku zůstává úkolem vlastních biblických studií.

RÉSUMÉ

L'arche comme « *imago mundi* »

S'appuyant sur les sources écrites provenant de la Mésopotamie ancienne, notamment sur cet épisode du texte de la tablette XI de l'« Épopée de Gilgameš » qui décrit la forme et la structure du bateau d'Utanapištim dans lequel l'héros mésopotamien et ses proches se sauvèrent dans le déluge universel, l'article essaie de déchiffrer le sens symbolique de l'« arche » salvatrice mentionnée. Le bateau d'Utanapištim est décrit comme la forme géométrique idéale, le cube, divisé verticalement en sept étages, chaque étage partagé, à son tour, horizontalement en neuf compartiments. Comparant le texte de l'« Épopée » avec d'autres sources écrites mésopotamiennes (la « Cosmographie babylonienne », la « Carte babylonienne du monde ») qui divisent l'univers en six (ou bien en sept) parties, en sectionnant la surface terrestre en continent central entouré de huit régions lointaines, on arrive à la conclusion que l'« arche » mentionnée n'était qu'un modèle de l'univers dans sa structure complexe tridimensionnelle, une sorte de microcosme (*imago mundi*) qui, la dévastation universelle une fois terminée, servait de médiateur de la restauration du macrocosme. Les dimensions et la structure du bateau d'Utanapištim indiquent une ressemblance avec celles de la ziggurat Etemenanki décrite dans le texte de la « Tablette d'Esagil ». Ce fait décele des liaisons complexes des conceptions cosmologiques, de la mythologie et de l'architecture religieuse qui pourraient se cacher de même dans la description de l'arche de Noé dans la Genèse.

Orientální ústav
Akademie věd České republiky
Pod vodárenskou věží 4
182 00 Praha 8

JIŘÍ PROSECKÝ

e-mail: prosecky@orient.cas.cz